

A NYELVTANI NEMI RENDSZER DIALEKTOLÓGIAI JELLEMZŐI A VULGÁRIS LATINBAN

SZLOVICSÁK Béla

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyarország

Beérkezett: 2022. június 13. • Elfogadva: 2022. június 17.

© 2022 A szerző(k)

ABSZTRAKT

Egy korábbi tanulmányban ismertetésre kerültek a vulgáris latin nyelvtani nemi rendszer jellemzői, viszont ekkor nem került sor az adatok statisztikai eszközökkel történő megvizsgálására. Jelen tanulmány célja, hogy statisztikai eszközök, elsődlegesen khi-négyzet-próbák segítségével lehessen árnyalni a korábbi eredményeket, továbbá meg lehessen vizsgálni különböző, a szakirodalomban felmerülő kérdéseket, így például, hogy jogos-e egyes hibák hiperkorrekt olvasata.

KULCSSZAVAK

vulgáris latin, dialektológia, khi-négyzet-próba, nyelvtani nemek, *neutrum*

A vulgáris latinban a korábbi, klasszikus latinban létező nyelvtani nemi rendszer jelentősen megváltozott, és ahogyan az az újlatin nyelveken látszik, a három nyelvtani nem helyett javarészt csak két nyelvtani nem megkülönböztetése maradt meg. Ezt a változást már korábban is vizsgáltam, és több olyan eredményt mutattam ki,¹ amelyeket jelen tanulmány keretében statisztikai eszközökkel is szeretnék megvizsgálni, hogy ennek révén az eddigi eredményeket igazolni vagy megkérdőjelezni és szükség esetén módosítani lehessen.

¹ Szlovicsák B.: A semlegesnem leépülésének problémája a vulgáris latinban a felírt források tükrében. *Ókor* XXI/1 (2022) 46–55.

* Levelező szerző. E-mail: szbeci@student.elte.hu

MÓDSZERTAN, A KUTATÁS ELŐZMÉNYEI

A vulgáris latin kutatásában többször felmerül problémaként a felírt anyag megbízhatósága. Gyakori kritika, hogy nem figyelhető meg valódi területi különbség a hibák, azaz a klasszikus latintól való eltérések előfordulásában. Ezeket a kritikákat viszont többen cáfolták, többek között Adamik,² aki Herman József megközelítését alkalmazza. Ezt a megközelítést alkalmaztam én is, ami annyit jelent, hogy nem a helyes és a helytelen előfordulások arányát, hanem különböző hibatípusok egymáshoz képesti gyakoriságait vizsgáltam. Ez alapján a statisztikai vizsgálatok során különböző nemkeverési típusokat vetettem össze egymással.

A kutatás során az adatok összegyűjtéséhez a *Császárkori latin feliratok számítógépes nyelvtörténeti adatbázisát* (a továbbiakban Adatbázis) használtam.³ Az egyes hibáknak így mind a típusát,⁴ az idejét és a származási helyét könnyen meg lehetett határozni, és a továbbiakban ezek segítségével csoportosítottam az adatokat.

A dialektológiai jellemzőket eddig a nyelvtani nemrendszer kapcsán Michele Loporcaro tárta fel a legalaposabban monográfiájában, amelyben nagy részletességgel vizsgálta az egyes újlatin nyelvekben megjelenő nyelvtani nemi rendszereket, és ez alapján hívta fel a figyelmet arra, hogy a semlegesnem több helyen nem tűnt el teljesen, vagy esetleg új formában jelent meg. Erre a fajta új típusú semlegesnemre példa a román nyelvben látható *genus alternans* (váltakozó nem), amely azt takarja, hogy az egykor a klasszikus latinban semlegesnemű szavak egyes száma a hímnemű, míg többes száma a nőnemű szavakhoz hasonlóan ragozódik. Loporcaro megfigyelése alapján ez a változatosság a korábbi szakirodalmi konszenzussal ellentétesen nemcsak a román nyelvre igaz, hanem több olyan dél-itáliai olasz dialektus is létezik, amelyben megfigyelhető ez a jelenség, vagy akár emellett a jelenség mellett produktív maradványai vannak a korábbi, latin semlegesnemnek. Ez alapján nemcsak az figyelhető meg, hogy a semlegesnem eltűnése a vulgáris latin nyelvfejlődés során nem volt teljes, hanem az is, hogy a változás területenként eltérően zajlott. Tanulmányomban bemutatom, hogy ezek az eredmények hogyan viszonyulnak a felírt anyag alapján kimutatható jellemzőkhöz.⁵

Emellett Loporcaro felveti azt a problémát is,⁶ hogy a vulgáris latint kutatók gyakran adottak veszik a semlegesnem eltűnését, és az alapján, mintegy teleologikusan értelmezik az adatokat, a várt változással ellentétes jelenségeket a beszélő hiperkorrekt magatartásának tudják

² A kritikák és azok cáfolata kapcsán lásd Adamik B.: A császárkori feliratok vulgáris latin nyelvi adatainak dialektológiai érvényessége. *AntTan* 56 (2012) 91–105.

³ A tanulmányban előforduló adatok az Adatbázis (vö. <http://lldb.elte.hu/>) 2022. május 23-i állapotát tükrözik. Ez természetesen egy kissé eltér az Adatbázis azon állapotától, ami alapján a korábbi tanulmányomban állapítottam meg a következtetéseket. Ezen tanulmány korábbi, előadás változatában még az Adatbázis 2022. január 25-i állapota alapján dolgoztam fel az adatokat, és akkor se figyeltem meg az itt leírtaktól jelentősen eltérő jellemzőket, így kézenfekvőbb volt a lehető legfrissebb állapot alapján dolgozni.

⁴ Az egyes hibák kódjait az alábbi kiragadott példákkal tudjuk szemléltetni: *masc. pro neutr.* (LLDB-106576: HIC MONIMENTVS = *hoc monumentum*), *neutr. pro masc.* (LLDB-65527: TITVLVM AE|TERNALE POSV|IT = *titulum aeternalem posuit*), *fem. pro neutr.* (LLDB-101060: ITESTINAS = *intestina*), *neutr. pro fem.* (LLDB-79273: AR|A () QV|OT = *aram quam* [QV|OT = *quod*]), *masc. pro fem.* (LLDB-110323: PORTICVS () EXVSTOS = *porticus* () *exustas*), *fem. pro masc.* (LLDB-110314: DOLOREM () NEFANDAM = *dolorem* () *nefandum*), *fem. pro communi* (LLDB-110317: SACERDOTIAE = *sacerdoti*).

⁵ M. Loporcaro: *Gender from Latin to Romance*. Oxford (2018) 92–159. A nemrendszer átalakulásának további szakirodalmáról és az általános jellemzőkről lásd Szlovicsák: *i. m.* (1. j.) 46–47.

⁶ Loporcaro: *i. m.* (5. j.) 12–14 és 20.

be, nem pedig a semlegesnem esetleges megmaradásának, stabilitásának bizonyítékaként.⁷ Tanulmányomban össze fogom vetni ezen hiperkorrekt olvasat⁸ és egy másik lehetséges csoportosítás segítségével levonható következtetéseket.

Korábban az említett hiperkorrekt olvasat segítségével vizsgáltam a nyelvtani nemek rendszerének átalakulását. Az említett tanulmányban az adatok vizsgálata során az alábbi jellemzőket figyeltem meg: a semlegesnem a VII. század végére jelentősen meggyengült és nem volt a nyelvi rendszer jól működő része; szignifikáns dialektológiai különbség volt megfigyelhető abban, hogy a semlegesnemű szavak milyen mértékben keveredtek a másik két nyelvtani nemmel, ugyanis Hispánia, Gallia, Afrika és Germánia területén a semlegesnemű szavak nagyjából hasonló mértékben ingadoztak a hím- és a nőnem között, míg Illyricum, Itália és Róma területén a semlegesnemű szavak javarészt hímnemű szavakká értelmeződtek át, ennek fényében megfigyelhető volt, hogy a semlegesnemű szavak nőnemmé való keverése is igen jelentős.⁹

Jelen tanulmányban a különböző statisztikai eszközök közül khi-négyzet-próbákat alkalmazok, méghozzá függetlenség vizsgálatára. Ehhez két korszakra¹⁰ bontva fogom megvizsgálni az egyes területekről¹¹ származó adatokat, ezen belül pedig két ismérv segítségével jellemzem az adatokat, ebből az első minden esetben valamilyen nemkeveredési kategória lesz, a második pedig az adatok származási helye, így azt lehet megállapítani, hogy az adott hibatípusok megoszlása összefügg-e a származási hellyel (azaz van-e dialektológiai különbség az egyes területek között a nemkeveredéseket tekintve). A khi-négyzet-próbák kapcsán fontos megjegyezni, hogy Cochran¹² és Sharpe¹³ nyomán akkor alkalmaztam ezt a próbát, ha a várt elemszámoknak legfeljebb a 20%-a volt kisebb ötnél (de nem nulla); ahol ez nem teljesült, ott Fisher-féle egzakt próbákat hajtottam végre a *p*-érték kiszámításához. A *p*-értéket konvencionálisan minden esetben akkor tekintem szignifikánsnak, ha kevesebb mint 0,05.

⁷ A hiperkorrekt olvasatra egy példa, hogy ha egy feliraton hímnem helyett semlegesnemben áll egy szó (LLDB-111495: PVLVERA] = *pulverem*), akkor azt értelmezhetjük a semlegesnem és a hímnem megkülönböztetésének gyengeségére vonatkozó példaként, és annak a jelenségnek a megnyilvánulásának vesszük, hogy a semlegesnem az újlatin nyelvek korára eltűnik. Jóllehet ezt a példát úgy is értelmezhetnénk, hogy a semlegesnem nyer teret a hímnem rovására.

⁸ Különösen azért is fontos a hiperkorrekt olvasat vizsgálata, mert korábban ezt alkalmaztam, lásd Szlovicsák: *i. m.* (1. j.) 48.

⁹ Szlovicsák: *i. m.* (1. j.) 53.

¹⁰ Korábbi korszak: Kr. u. 1–300. Későbbi korszak: Kr. u. 301–700.

¹¹ Az egyes területek az alábbi provinciákat tartalmazzák: Afrika (Afrika proconsularis, Numidia, Mauretania Caesariensis, Mauretania Tingitana), Gallia és Germánia (Aquitania, Belgica, Lugdunensis, Gallia Narbonensis, Germania superior, Germania inferior), Hispánia (Baetica, Hispania citerior, Lusitania), Illyricum (Dacia, Dalmatia, Moesia Inferior, Moesia Superior, Noricum, Pannonia Inferior, Pannonia Superior, Raetia), Észak-Itália (Regiones VI–XI), Közép- és Dél-Itália (Regiones I–V, Róma nélkül, amelyet külön vizsgáltam). Itália esetén a két részre választásnál Lopporcaro: *i. m.* (5. j.) 156–157 alapján jártam el, és az általa megfigyelt jellemzők vizsgálata érdekében osztottam fel Itália területét két részre a vizsgálat során. Gallia és Germánia egybevonását a két területről származó adatok alacsony száma mellett a területek részlegesen és időlegesen közös igazgatásában is megnyilvánuló összetartozása indokolta.

¹² W. G. Cochran: Some Methods for Strengthening the Common χ^2 Tests. *Biometrics* 10.4 (1954) 418–421.

¹³ D. Sharpe: Chi-Square Test is Statistically Significant: Now What? *Practical Assessment, Research, and Evaluation* 20 (2015) 8.

Az adatok vizsgálata

Most pedig rátérek az adatok statisztikai eszközökkel történő értelmezésére.¹⁴ Ehhez először a korábbi korszak adatait vizsgáltam meg egy khi-négyzet-próba segítségével, ennek a próbának az eredményei láthatóak az *1a táblázatban*. A vizsgálat során a hibatípusokat aszerint csoportosítottam, hogy a semlegesnem melyik másik nemmel keveredik (azaz a hiperkorrekt olvasatnak megfelelően), az utolsó kategória pedig azokat a nemkeverési típusokat tartalmazza, amelyeknél nem szerepel semlegesnem.¹⁵ A korábbi eredmények vizsgálata kapcsán azért fontos ez a csoportosítás, mert előző tanulmányomban is ezen kategóriák mentén vizsgáltam a nemkeveréseket.¹⁶

Az *1a táblázatban* látható adatok esetén elsőre érdemes megfigyelni a statisztikai eredményeket, a kapott p -érték 0,040, ami mellett feltehető, hogy van összefüggés az itt vizsgált ismérvek között, azaz valamennyire összefügg a területi eloszlással a nemkeverési típus, de a hatásnagyságot mérő Cramér-féle V alapján igen kicsi az összefüggés a kettő között.¹⁷ Ennek megfelelően a nullhipotézis (az ismérvek függetlensége) elvethető, de gyenge közöttük az összefüggés. Ettől függetlenül érdemes lehet megvizsgálni a korrigált hibatagokat, ugyanis, ahol ezek abszolút értéke meghaladja a kettőt, ott az adott cellában megfigyelt érték jelentősen eltér a várttól, és így nagyban hozzájárul a statisztikai próba szignifikanciájához.¹⁸ Ezek között a legfeltűnőbb elsőre, hogy a *Fem. ~ Neutr.* sorban egy ilyen hibatag sincsen, azaz a korábbi korszakban a semlegesnem és a nőnem keverései igen jelentéktelenek voltak. Ezen túl Hispánia és Afrika esetén a vártnál jelentősen ritkábbak a hímnem és semlegesnem közötti keverések, míg Rómában ezek a keverések jóval gyakoribbak az ott vártnál. Ez kapcsolatban lehet azzal a korábbi megfigyeléssel,¹⁹ hogy a keverések ilyen osztályozása mellett Hispánia és Afrika között hasonlóság volt felfedezhető, és jelentősen különböztek például Rómától. Különbözik viszont az ott látottaktól, hogy egyedül a hímnem és a semlegesnem közötti keverések aránya okozza az eltérést, és a nőnemmél való keveredésnek nincs benne szerepe. Emellett a hímnem és a nőnem közötti keveréseknél vannak még magas hibatagok, ami arra utal, hogy ez a keverési típus Afrika területén egy viszonylag gyakori jelenség volt, míg Közép- és Dél-Itáliában a vártnál ritkább.

¹⁴ Jelen tanulmányban a feliratos dialektológiai kutatásokban használt disztribúciós analízis egyik alapvető elvásával ellentétben abszolút számokat hasonlítok össze és vizsgállok meg statisztikai eszközök segítségével. Erre azért van szükség, mert így tudunk pontos képet kapni az egyes eltérések szignifikanciájáról. Hogy ne csak önmagukban álljanak az általam vizsgált nemkeverések, minden táblázatban több hibatípust tüntettem fel, hogy ezek nyújtsanak *comparandumot* a releváns adatokkal szemben. Mindemellett az is látható, hogy egyes esetekben a kevés adattal rendelkező területek esetén is tudunk szignifikáns különbségeket felfedezni, lásd Észak-Itália a *2a és 3b táblázatban*. Az abszolút számok használatával kapcsolatos fenntartásokat lásd: Adamik B.: In Search of the Regional Diversification of Latin: Changes of the Declension System According to the Inscriptions. In: *Latin vulgaire - Latin tardif - X: actes du X colloque international sur le latin vulgaire et tardif*, Bergamo, 5-9 Septembre 2012. Szerk. P. Molinelli – P. Cuzzolin – C. Fedriani (2014) 126–127.

¹⁵ A kódok alapján: *Masc. ~ Neutr.* (*masc. pro neutr.* és *neutr. pro masc.*), *Fem. ~ Neutr.* (*fem. pro neutr.* és *neutr. pro fem.*) és *Masc. ~ Fem.* (*masc. pro fem.*, *fem. pro masc.* és *fem. pro communi*).

¹⁶ Szlovicsák: *i. m.* (1. j.) 48–52.

¹⁷ D. J. Sheskin: *Handbook of Parametric and Nonparametric Statistical Procedures*. Boca Raton – London – New York – Washington D.C. (2003³) 556. A Cramér-féle V nála Cramér-féle Φ -ként szerepel.

¹⁸ Sharpe: *i. m.* (13. j.) 2–3.

¹⁹ Szlovicsák: *i. m.* (1. j.) 52.

1a táblázat. A korábbi korszak adatai, Pearson-féle khi-négyzet: 21,781; szabadsági fok: 12; p-érték: 0,040; Cramér-féle V: 0,168*

	Kategóriák	Afrika	Gallia és Germánia	Hispania	Illyricum	Észak-Itália	Közép- és Dél-Itália	Róma
Masc. ~ Neutr.	Elemszám	28	13	9	31	14	30	49
	Várt elemszám	38,119	12,108	14,799	30,943	11,211	26,459	40,361
	Korrigált hibtag	-2,497	0,358	-2,122	0,015	1,159	1,007	2,089
Fem. ~ Neutr.	Elemszám	19	3	10	14	6	16	13
	Várt elemszám	17,745	5,637	6,889	14,405	5,219	12,317	18,789
	Korrigált hibtag	0,379	-1,294	1,393	-0,132	0,397	1,281	-1,713
Masc. ~ Fem.	Elemszám	38	11	14	24	5	13	28
	Várt elemszám	29,137	9,255	11,312	23,652	8,570	20,224	30,851
	Korrigált hibtag	2,292	0,733	1,031	0,097	-1,555	-2,152	-0,722

* A hibtagokat Sharpe: i. m. (13. j.) 3. alapján számoltam ki. Ez az a szám, amely nála „Adjusted Residual” néven szerepel.

A későbbi korszak adatai az 1b táblázatról olvashatóak le. A khi-négyzet-próba nem volt alkalmazható, de a Fisher-féle egzakt próba alapján a két ismerv a későbbi korszakban is összefügg egymással, és az itt a kapott Cramér-féle V értéke is nagyobb 0,21-nél, ami azt jelenti, hogy közepes az összefüggés a két változó között. A korrigált hibtagokat megvizsgálva igen feltűnő, hogy Afrika esetén a vártnál meglehetősen gyakoribb volt a nőnem és a semlegesnem közötti keverés, viszont ez a keverési típus egyik másik területen se tért el jelentősen a várttól, így az a korábbi megfigyelésem, hogy ez a keverési típus igen jelentős volt területileg több helyen is, nem igazolható statisztikai eszközökkel. Ezen túl egyedül Illyricum területén fordult elő a vártnál gyakrabban hímnem és semlegesnem közötti keverés. Ezen adatok vizsgálata nem igazolja teljesen a korábbi megfigyeléseket, felfedezhető bár a nemkeverési típusok te-

1b táblázat. A későbbi korszak adatai, Fisher-féle egzakt próba alapján a p-érték $\approx 0,0009$; Cramér-féle V: 0,269*

	Kategóriák	Afrika	Gallia és Germánia	Hispania	Illyricum	Észak-Itália	Közép- és Dél-Itália	Róma
Masc. ~ Neutr.	Elemszám	10	7	22	14	19	8	33
	Várt elemszám	20,944	8,767	18,509	8,767	17,047	5,845	33,121
	Korrigált hibtag	-3,699	-0,868	1,239	2,569	0,717	1,278	-0,035
Fem. ~ Neutr.	Elemszám	21	4	11	2	7	1	11
	Várt elemszám	10,565	4,422	9,336	4,422	8,599	2,948	16,707
	Korrigált hibtag	4,096	-0,241	0,686	-1,381	-0,681	-1,342	-1,912
Masc. ~ Fem.	Elemszám	12	7	5	2	9	3	24
	Várt elemszám	11,491	4,810	10,155	4,810	9,353	3,207	18,172
	Korrigált hibtag	0,194	1,214	-2,067	-1,559	-0,147	-0,139	1,899

* Jelen esetben, mivel a várt elemszám a 21-ből 6 cellában is alacsonyabb volt 5-nél (amely több mint a cellák 20%-a, ami Cochran: i. m. (12. j.) 420 alapján a maximálisan megengedhető száma lenne az ilyen celláknak), ezért a khi-négyzet-próbát nem lehetett alkalmazni. Ehelyett használtam a Fisher-féle egzakt próbát a p-érték kiszámításához, amelyet az R statisztikai program 4.1.3.-as verziójával számoltam ki. Ehhez a p-értéket 2 000 000 ismétléssel, Monte Carlo módszer segítségével közelítette meg a program.

rületi differenciáltsága, de a korábban például Róma, Itália és Illyricum között megfigyelt hasonlóság nem igazolódott be. Továbbá a Hispánia, Gallia és Germánia közötti hasonlóságot se lehet egyértelműen kimutatni, hiszen Hispánia viszonylag eltérő tendenciát mutat a másik területtel szemben (ez a korrigált hibatagok segítségével jól látható). Az viszont egyértelmű a táblázat alapján, hogy Afrika a nemkeverések ilyen osztályozása mellett jelentősen eltért a Birodalom többi részétől.

Az itt megfigyelt jellemzők mellett szeretném bemutatni az adatok egy másik lehetséges csoportosítását is, ahol nem hiperkorrekciónak értelmezzük azokat a keveréseket, ahol egy nem semlegesnemű szó semlegesneműként működik. Ebben a csoportosításban elsőként a nemkeverési ismérven belül három kategória lesz: azok a hibák, amikor egy semlegesnemű szó más nemből áll, amikor egy nem semlegesnemű szó semlegesnemben áll, és az utolsó kategória az, amikor hímnemű és nőnemű szavak keverednek egymással.²⁰ Ennek megfelelően a 2a táblázatban láthatóak a korábbi korszak új csoportosítással kapott adatai.

2a táblázat. A korábbi korszak adatai, Pearson-féle khi-négyzet: 31,154; szabadsági fok: 12; p-érték: 0,0019; Cramér-féle V: 0,208

	Kategóriák	Afrika	Gallia és Germánia	Hispánia	Illyricum	Észak- Itália	Közép- és Dél-Itália	Róma
Neutr. > Masc. vagy Fem. (N > M, F)	Elemszám	43	7	10	35	6	33	39
	Várt elemszám	44,727	11,393	13,924	29,537	10,549	24,895	37,976
	Korrigált hibatag	-0,394	-1,771	-1,443	1,452	-1,901	2,309	0,247
Masc. vagy Fem. > Neutr. (M, F > N)	Elemszám	19	9	9	11	14	13	23
	Várt elemszám	25,337	6,454	7,888	16,732	5,976	14,102	21,512
	Korrigált hibatag	-1,676	1,189	0,473	-1,764	3,883	-0,364	0,416
Masc. ~ Fem.	Elemszám	44	11	14	24	5	13	28
	Várt elemszám	35,937	9,154	11,188	23,732	8,476	20,002	30,512
	Korrigált hibatag	1,921	0,777	1,078	0,074	-1,515	-2,081	-0,633

Ha eszerint a csoportosítás szerint vizsgáljuk meg a korábbi korszak adatait, akkor mind a Khi-négyzet érték magasabb lesz (azaz nagyobb bizonyossággal állítható az ismérvek összefüggősége), mind a Cramér-féle V is nagyobb, ami arra utal, hogy a két ismerv jobban összefügg egymással, még ha így is alacsony marad az összefüggőség mértéke. A korrigált hibatagok esetén itt sincs különösen sok olyan cella, ahol magas érték lenne megfigyelhető, de azt mindenképpen fontos megfigyelni, hogy a korábbi korszak esetén Észak-Itáliában a vártnál jóval gyakoribbak az $M, F > N$ típusú keverések, míg Közép- és Dél-Itáliában éppen az $N > M, F$ típusú keverések a gyakoribbak a vártnál, ami alapján levonható a következtetés, hogy ezek között a területek között a korábbi korszakban jelentős különbség volt, és hogy Észak-Itáliában viszonylag erős volt a semlegesnem, hiszen eltűnés helyett éppen más nemű szavakat is tartalmazhatott. Ezt a két területet külön is meg fogom vizsgálni a 3b táblázatban, de elsőként a későbbi korszak adatait veszem szemügyre.

²⁰ Az odasorolt kódok szerint tehát az új kategóriák: *Neutr. > Masc. vagy Fem. (masc. pro neutr. és fem. pro neutr.)* és *Masc. vagy Fem. > Neutr. (neutr. pro masc. és neutr. pro fem.)*.

2b táblázat. A későbbi korszak adatai, Pearson-féle khi-négyzet: 54,324; szabadsági fok: 12; p-érték: $2,39 \cdot 10^{-7}$; Cramér-féle V: 0,342

	Kategóriák	Afrika	Gallia és Germánia	Hispánia	Illyricum	Észak-Itália	Közép- és Dél-Itália	Róma
Neutr. > Masc. vagy Fem. (N > M, F)	Elemszám	12	8	23	14	20	7	8
	Várt elemszám	17,226	7,047	14,877	7,830	13,702	4,698	26,621
	Korrigált hibtag	-1,790	0,479	2,949	2,955	2,364	1,398	-5,488
Masc. vagy Fem. > Neutr. (M, F > N)	Elemszám	19	3	10	2	6	2	36
	Várt elemszám	14,979	6,128	12,936	6,809	11,915	4,085	23,149
	Korrigált hibtag	1,419	-1,619	-1,098	-1,386	-2,287	-1,304	3,901
Masc. ~ Fem.	Elemszám	13	7	5	2	9	3	24
	Várt elemszám	11,796	4,826	10,187	5,362	9,383	3,217	18,230
	Korrigált hibtag	0,455	1,204	-2,075	-1,774	-0,158	-0,145	1,874

A 2b táblázatot és a hozzá tartozó értékeket megvizsgálva feltűnő, hogy a khi-négyzet-próba eredményei felettébb szignifikánsak, továbbá a Cramér-féle V is igen magas, hiszen a hatásnagyság (az itt adott szabadsági fok mellett) 0,35-től mondható nagy, aminél az itt kapott érték nem sokkal kisebb. Így az itt megfigyelt összefüggés az ismérvek között csak közepesen erősnek mondható, azaz egészen jelentősen összefüggenek a vizsgált kategóriák a területi eloszlással. A várttól Rómában figyelhető meg a legjelentősebb eltérés, hiszen itt az látható, hogy igen ritkának mondhatóak az $N > M, F$ típusú keverések, míg az $M, F > N$ típusúak igen gyakoriak, amiből arra következtethetünk, hogy ezen a területen a semlegesnem nem volt különösebben gyenge és még produktív része maradhatott a nyelvi rendszernek, ami a fennmaradásához is vezethetett. Ez az eredmény Róma esetén könnyen előre jelezheti azt a tényt, amelyet Loporcaro írt le,²¹ hogy a régi Romanesco dialektusban még volt egyfajta semlegesnem, ugyanis két különböző *genus alternans* is létezett egymás mellett. Rómán kívül feltűnő, hogy Hispánia, Illyricum és Észak-Itália esetén a vártnál jelentősen gyakoribbak az $N > M, F$ típusú keverések, azaz ezeken a helyeken a semlegesnem megkülönböztetése jelentősen meggyengült a többi területhez képest. Észak-Itália esetén a másik semlegesnem-keverési típus pedig jelentősen ritkább a vártnál, ami annak fényében meglepő, hogy a korábbi korszakban itt még ennek éppen az ellenkezője volt megfigyelhető.²² Érdemes még megfigyelni, hogy míg a korábbi eredményeimben Afrika, Hispánia, Gallia és Germánia között fedeztem fel hasonlóságot, itt ennek a kapcsolatnak nem látjuk különösebb nyomát, azaz az eddigi, statisztikai eszközökkel végzett vizsgálatok nem támasztják alá maradéktalanul a korábbi eredményeket. Loporcaro meglátásait viszont támogatják, hiszen az új kategorizálás eredményei szignifikánsabbak és a hatásuk is nagyobb, mint a korábbiak. Ennek fényében alaposabban is szemügyre veszem ezeket az eredményeket és leszűkítem a vizsgálatot az $M, F > N$ és az $N > M, F$ típusú keverésekre, hogy az ezek közötti különbségeket alaposabban lehessen leírni.

²¹ Loporcaro: *i. m.* (5. j.) 48 és 275–277.

²² Amiatt is érdekes ez a megfigyelés, mert B. Löfstedt: *Studien über die Sprache der langobardischen Gesetze, Beiträge zur frühmittelalterlichen Latinität*. Stockholm (1960) 230 alapján éppen ezen a területen maradt erős a semlegesnem megkülönböztetése.

3a táblázat. A korábbi korszak adatai, Pearson-féle khi-négyzet: 18,825; szabadsági fok: 6; p-érték: 0,0045; Cramér-féle V: 0,278

	Kategóriák	Afrika	Gallia és Germánia	Hispania	Illyricum	Észak- Itália	Közép- és Dél-Itália	Róma
Neutr. > Masc. vagy Fem. (N > M, F)	Elemszám	43	7	10	35	6	33	39
	Várt elemszám	39,579	10,214	12,129	29,365	12,768	29,365	39,579
	Korrigált hibatar	1,030	–1,724	–1,054	1,898	–3,273	1,224	–0,174
Masc. vagy Fem. > Neutr. (M, F > N)	Elemszám	19	9	9	11	14	13	23
	Várt elemszám	22,421	5,786	6,871	16,635	7,232	16,635	22,421
	Korrigált hibatar	–1,030	1,724	1,054	–1,898	3,273	–1,224	0,174

A korábbi korszak 3a táblázatban látható adatai alapján nem jelent nagy változást, ha csak a két semlegesnem-keverési típust vizsgáljuk, sőt az új Cramér-féle V alacsonyabb a 2a táblázatban látott adatnál.²³ Ettől függetlenül az jól látszik, hogy ebben az időszakban jelentős különbség figyelhető meg Észak-Itália, és Közép- és Dél-Itália között. Ennek a különbségnek a kiemelésére, és mivel a többi cellában nem látunk igazán jelentős eltéréseket, a 3b táblázaton csak az itáliai területeket vettem össze egymással, hogy látható legyen a közöttük lévő különbség mértéke.

3b táblázat. Az Itáliai területek adatai, Pearson-féle khi-négyzet: 10,046; szabadsági fok: 1; p-érték: 0,0015; Cramér-féle V: 0,390

	Észak-Itália	Közép- és Dél-Itália
Neutr. > Masc. vagy Fem. (N > M, F)	6	33
Masc. vagy Fem. > Neutr. (M, F > N)	14	13

Az itáliai területeket összehasonlítva jól látható, hogy közöttük a korábbi korszakban igen nagy volt a különbség. Ez több tulajdonság alapján is felismerhető. Egyrészt az itt kapott Pearson-féle khi-négyzet-érték több mint a felét teszi ki az előzőnek, amiből következtethetünk arra, hogy az ott megfigyelt szignifikancia fő forrását jelenti ez a négy cella, azaz az összes terület közül ennek a kettőnek a különbsége volt a legjelentősebb.²⁴ Emellett itt a Cramér-féle V is viszonylag jelentős, közepes hatásnagyságot jelent. Azaz nem jelentéktelen az itteni területek közötti eltérés és összefügghetett a nyelvtani nemi rendszer ebben az időszakban létező jellemzőivel. Így itt az figyelhető meg, hogy míg Észak-Itáliában gyakran nem semlegesnemű szavak is semlegesnemen állnak, így viszonylag erős lehetett még a semlegesnem,²⁵ addig Közép- és Dél-Itáliában a semlegesnem már ekkor viszonylag gyenge volt, és beolvadt a más nemű szavak közé.²⁶ Ez a jelentős különbség a későbbi korszak adatait tartalmazó 3c táblázat alapján nem volt felfedezhető a III. század után.

²³ Sheskin: *i. m.* (18. j.) 556. A különböző Cramér-féle V értékeket az alábbi képlet segítségével tudjuk összevetni a hatásnagyságot tekintve: $w \approx V_c \cdot \sqrt{k-1}$, ahol a w a hatásnagyság mérőszáma és k a sorok és az oszlopok száma közül a kisebbik. Eszerint a korábban kapott 0,208 nagyobb hatásnagyságot jelent, hiszen $0,208 \cdot \sqrt{2} \approx 0,294 > 0,278$ ($\sqrt{1}$).

²⁴ Sharpe: *i. m.* (13. j.) 5–7.

²⁵ Azaz Löfstedt: *i. m.* (22. j.) 230 későbbi korszakra vonatkozó megfigyeléseinek megfelelően viselkedett.

²⁶ Különösen azért meglepő ez az eredmény (amely a későbbi korszak esetén is így marad, ld. 3c és 4c táblázat), mert Loporcaro: *i. m.* (5. j.) 156–157 ezen a területen adatolt produktív semlegesnemet az olasz dialektusok között.

3c táblázat. A későbbi korszak adatai, Pearson-féle khi-négyzet: 45,263; szabadsági fok: 6; p -érték: $4,149 \cdot 10^{-8}$; Cramér-féle V : 0,516; Likelihood-ratio khi-négyzet: 48,353*

	Kategóriák	Afrika	Gallia és Germánia	Hispania	Illyricum	Észak-Itália	Közép- és Dél-Itália	Róma
Neutr. > Masc. vagy Fem. (N > M, F)	Elemszám	12	8	23	14	20	7	8
	Várt elemszám	16,581	5,884	17,651	9,628	13,907	4,814	23,535
	Korrigált hibatar	-1,822	1,322	2,077	2,183	2,600	1,501	-5,443
Masc. vagy Fem. > Neutr. (M, F > N)	Elemszám	19	3	10	2	6	2	36
	Várt elemszám	14,419	5,116	15,349	8,372	12,093	4,186	20,465
	Korrigált hibatar	1,822	-1,322	-2,077	-2,183	-2,600	-1,501	5,443

* Az utolsó értéket azért tüntettem fel, mert a későbbi vizsgálatok során releváns lesz, míg korábban elég volt a Pearson-féle khi-négyzet-érték vizsgálata. Sharpe: *i. m.* (13. j.) 6.

A későbbi korszak adataival kapcsolatban az itt (3c táblázat) vizsgált csoportosítás alapján megfigyelhetjük, hogy meglehetősen alacsony p -értéket kaptunk, igen sok cellában (8 db a 14-ből) magas a korrigált hibatar, és az eddig vizsgált táblázatok közül egyedül itt nagyobb 0,5-nél a Cramér-féle V értéke, azaz egyedül itt magas az összefüggés a két ismerv között. Ennek fényében megállapítható, hogy a későbbi korszakra igen nagy területi különbség volt felfedezhető abban, hogy a semlegesnem mennyire bizonyult ellenállóan a nyelvi változással szemben. A hibatarokat megvizsgálva igen feltűnő, hogy elsődlegesen Rómában és valamennyire Afrikában a semlegesnem viszonylag stabil maradhatott, hiszen a vártnál kevesebb olyan keverést látunk, amikor semlegesnemű szavak más nemű szavakként viselkednek, de arra a vártnál több példát látunk, amikor nem semlegesnemű szavak is semlegesnemben állnak. Feltűnő még, hogy Észak-Itália, Illyricum és Hispania azok a területek, ahol a vártnál is gyakrabban kerülnek semlegesnemű szavak másik nembe, így ezeken a területeken a többi területnél tapasztaltnál is gyengébb lehetett a semlegesnem megkülönböztetése. Mivel ez a táblázat jól láthatóan igen jelentős adatokkal szolgál, ezért a Sharpe által javasolt *post hoc* vizsgálatok közül a particionálás²⁷ segítségével is alaposabban meg fogom vizsgálni, hogy még élesebben látszódjon, melyik területek különbsége a legjelentősebb és mely területek között nincs jelentős különbség.

4a táblázat. Afrika és Hispania összehasonlítása, Pearson-féle khi-négyzet: 6,194; szabadsági fok: 1; p -érték: 0,013; Cramér-féle V : 0,311; Likelihood-ratio khi-négyzet: 6,294*

	Afrika	Hispania
Neutr. > Masc. vagy Fem. (N > M, F)	12	23
Masc. vagy Fem. > Neutr. (M, F > N)	19	10

* Sharpe: *i. m.* (13. j.) 7. Több fontos szabály van, amely alapján egy táblázat particionálása megfelelőnek minősül. Ezek közé a szabályok közé tartozik az is, hogy a létrejövő táblázatok szabadsági fokainak összege meg kell egyezzen az eredeti táblázat szabadsági fokainak összegével, továbbá hogy a Likelihood-ratio khi-négyzet-értékek összegének is meg kell egyeznie a kisebb részekre osztott táblázat adataihoz tartozó Likelihood-ratio khi-négyzet-értékkel. Ezeknek a szabályoknak az itt létrehozott (4a–4e) táblázatok megfelelnek, így ez egy megfelelő particionálás, emiatt tüntettem fel a Likelihood-ratio khi-négyzet-értékeket.

²⁷ Sharpe: *i. m.* (13. j.) 5–7.

4b táblázat. Róma és Illyricum összehasonlítása, Pearson-féle khi-négyszet: 24,278; szabadsági fok: 1; p-érték: $8,34 \cdot 10^{-7}$; Cramér-féle V: 0,636; Likelihood-ratio khi-négyszet: 25,078

	Róma	Illyricum
Neutr. > Masc. vagy Fem. (N > M, F)	8	14
Masc. vagy Fem. > Neutr. (M, F > N)	36	2

4c táblázat. Az Itáliai területek összehasonlítása, Fisher-féle egzakt próba alapján a p-érték = 1; Cramér-féle V: 0,0089; Likelihood-ratio khi-négyszet: 0,0028*

	Észak-Itália	Közép- és Dél-Itália
Neutr. > Masc. vagy Fem. (N > M, F)	20	7
Masc. vagy Fem. > Neutr. (M, F > N)	6	2

* Ennél a táblázatnál is Fisher-féle egzakt próbát alkalmaztam, mivel az $M, F > N$ – Közép- és Dél-Itália cellában alacsonyabb volt a várt elemszám ötnél. Cochran: *i. m.* (12. j.) 420.

Először az első három, particionálással létrehozott táblázatot megvizsgálva felfedezhető, hogy ezek közül csak egy esetben nincs statisztikailag szignifikáns különbség a területek között, ez a *4c táblázat*, ahol az itáliai területek szerepelnek. Eszerint nem tudjuk elvetni a nullhipotézist, miszerint itt a területi eloszlástól független a két nemkeverési típus megoszlása. Azaz hasonlóan tekinthető a két terület a vizsgált változás szempontjából. Az is látható, hogy mindkét területen hasonlóan gyenge a semlegesnem (szemben például Rómával, lásd *4d táblázat*), ami mind Löfstedt,²⁸ mind Loporcaro²⁹ megfigyeléseivel ellentétes, hiszen mindketten beszámolnak a semlegesnem további fennmaradásáról. Emellett Loporcaro jelentős különbséget figyelt meg Észak-Itália és Közép- és Dél-Itália között, amennyiben északon nem volt nyoma a semlegesnem megmaradásának, míg a déli területeken ezzel teljesen ellentétesen, igen sok továbbélését mutatta be a klasszikus latin semlegesnemnek. Rátérve a két szignifikáns táblázatra, a *4a táblázat*nál azt fedezhetjük fel, hogy Afrika és Hispánia között jelentősen eltért a két semlegesnem-keverési típus megoszlása, hiszen az ismérvek összefüggésének közepes a hatásnagysága (Cramér-féle V = 0,311). Ez alapján leolvasható, hogy Hispániában meglehetősen gyenge volt a semlegesnem Afrikához képest, ahol az meg tudott maradni a későbbi korszakra az adatok alapján. Ez az eltérő tendencia is ellentétes azzal, hogy korábban hasonlóságot figyeltem meg Afrika és Hispánia között. Végül a *4b táblázat*ban megfigyelhető adatok alapján Róma és Illyricum jelentősen eltértek egymástól, amit igazol az alacsony p-érték és a magas összefüggést jelző jelentős hatásnagyság is (Cramér-féle V = 0,636). Így tehát Róma és Illyricum területén igen nagy valószínűséggel más módon alakult a semlegesnem szerepe a későbbi korszakban, és míg Illyricumban meggyengült, addig Rómában viszonylag stabil maradt ez a nyelvtani nem. Ez alapján mindenképpen megállapítható, hogy ekkor létezhetett egy a nemkeveréseket tekintve a többi területen beszélt nyelvjárástól jelentősen eltérő római dialektus.

²⁸ Löfstedt: *i. m.* (22. j.) 230.

²⁹ Loporcaro: *i. m.* (5. j.) *passim*.

4d táblázat. A 4b és a 4c táblázat területeinek összehasonlítása, Pearson-féle khi-négyzet: 14,501; szabadsági fok: 1; p-érték: 0,00014; Cramér-féle V: 0,391; Likelihood-ratio khi-négyzet: 15,116*

	Észak-Itália	Közép- és Dél-Itália	Róma	Illyricum
Neutr. > Masc. vagy Fem. (N > M, F)	20	7	8	14
Masc. vagy Fem. > Neutr. (M, F > N)	6	2	36	2

* A 4d, 4e és 4f táblázatokat korábbi táblázatok adatainak összevonásával állítottam elő, megfelelően a particionálás Sharpe-nál feltüntetett szabályainak. Mindig a korábban szereplő területekhez tartozó cellákat vontam össze, és így azok az új táblázatban egy cellának minősülnek (pl.: korábban összevetettem Afrikát és Hispániát a 4a táblázatban, utána ezeket a területeket összevontam a 4e táblázatban külön-külön a két nemkeverési típus szerint). A particionálás szabályairól ld.: Sharpe: *i. m.* (13. j.) 7.

4e táblázat. Afrika, Hispánia, Gallia és Germánia, Pearson-féle khi-négyzet: 1,249; szabadsági fok: 1; p-érték: 0,264; Cramér-féle V: 0,129; Likelihood-ratio khi-négyzet: 1,302

	Afrika	Hispánia	Gallia és Germánia
Neutr. > Masc. vagy Fem. (N > M, F)	12	23	8
Masc. vagy Fem. > Neutr. (M, F > N)	19	10	3

4f táblázat. A 4d és a 4e táblázat területeinek összehasonlítása, Pearson-féle khi-négyzet: 0,559; szabadsági fok: 1; p-érték: 0,455; Cramér-féle V: 0,057; Likelihood-ratio khi-négyzet: 0,5597

	Afrika	Hispánia	Gallia és Germánia	Róma	Illyricum	Észak-Itália	Közép- és Dél-Itália
Neutr. > Masc. vagy Fem. (N > M, F)	12	23	8	8	14	20	7
Masc. vagy Fem. > Neutr. (M, F > N)	19	10	3	36	2	6	2

Az utolsó három táblázat azért is fontos a vizsgálat szempontjából, mert ezekben úgy csoportosítottam a területeket, hogy ez a csoportosítás megfeleljen a korábban³⁰ megfigyelt dialektológiai hasonlóságoknak. Ebből fakadóan pedig alkalmasak arra, hogy megerősítsem vagy megkérdőjelezzem a korábbi eredményeket. Az viszont eltérést jelent, hogy most más csoportosítás alapján vizsgálom a keveréseket, így a korábbi eredményeket nem lehetne velük teljes magabiztossággal cáfolni.³¹ A 4d táblázat alapján látható, hogy Róma és Illyricum jelentősen eltérnek Itáliától, de – ahogyan az a 4b táblázaton látszott – ezek között a területek között is igen nagy a különbség, és jelen esetben is elsődlegesen a római adatok okozzák az eltérést. Ennek ellenére egyértelmű, hogy ez a négy terület jelentősen különbözik egymástól, és különösen Rómától tér el a másik három terület, amelyek egymáshoz viszonylag hasonlóak. Az ehhez a táblázathoz tartozó hatások alapján is csak közepes az összefüggés a vizsgált

³⁰ Szlovicsák: *i. m.* (1. j.) 52–53.

³¹ A korábban látott csoportosítást az 1a és 1b táblázatok mutatták be, amelyek nem erősítették meg a korábbi eredményeket. Azok a táblázatok viszont a közepes és alacsony hatások, és az alacsony várt elemszámú cellák nagy száma miatt nem tűntek alkalmasnak a particionálás segítségével történő *post hoc* vizsgálatok elvégzésére.

ismérvek között ezeknél a területeknél. A *4e táblázat*ról leolvasható adatok alapján Afrika és Hispánia együttesen nem térnek el jelentősen Galliától és Germániától, hiszen igen magas a p -érték ($= 0,264$), azaz nem állíthatjuk, hogy összefüggés lenne a vizsgált ismérvek: a területi megoszlás és a két semlegesnem-keverési típus között. Így a semlegesnem meg (nem) maradását tekintve is viszonylag hasonlóknak mondható ez a három terület, de különösen Hispánia, Gallia és Germánia, hiszen Afrika közepes hatásmagyság mellett eltért Hispániától (*4a táblázat*). Végül a *4f táblázat*ban a két, korábban megfigyelt,³² egymástól eltérő dialektológiai területet vetettem össze egymással. Ebből az összevetésből jól látható, hogy a területek ilyen csoportosítása mellett nem fedezhető fel összefüggés a területi megoszlás és a semlegesnem-keverési típus között, azaz nem lehet megerősíteni a korábbi megfigyeléseimet.

KONKLÚZIÓ

Összességében megállapítható, hogy egyrészt statisztikai eszközökkel igen jól vizsgálhatóak az Adatbázis által tárolt adatok, és könnyen meg tudjuk figyelni a területek között létező különbségeket, továbbá arra is alkalmasak voltak a vizsgálatok, hogy olyan jellemzőket fedezzünk fel, amelyek a szakirodalom által igazoltak, de korábban nem merültek föl. Így például a római különleges dialektus kiemelkedő szerepét ki tudtam mutatni, amiről Loporcaro is beszámolt, míg korábbi tanulmányomban nem merült fel ennek a jelentősége.

A korábbi megfigyeléseket illetően egyértelműen kijelenthető, hogy Afrika területén minden más területtől eltérő tendencia volt megfigyelhető, a csoportosítástól függetlenül. Emellett egyértelmű volt, hogy a későbbi korszakban nem volt jelentős különbség Észak-Itália, és Közép- és Dél-Itália között, jóllehet a szakirodalom és a korábbi korszak alapján erre számíthattunk volna. Továbbá az új csoportosításnak volt köszönhető a korábbi korszakban megfigyelt különbség az itáliai területeken. Hispánia, Gallia és Germánia hasonlósága viszont mindkét csoportosítás mellett felismerhető maradt, bár az első csoportosítás alapján nem volt olyan egyértelmű, mint azt várhatnánk. Végül az Illyricum és Itália között látott hasonlóság is felismerhető volt, de nem maradéktalanul.

Befejezőleg kijelenthető, hogy több szempontból is hasznos volt áttérni a Loporcaro alapján felmerült csoportosításra, mivel így több, eddig meg nem figyelt jellemzőt sikerült kimutatni az Adatbázis segítségével. Továbbá a statisztikai próbákkal és *post hoc* vizsgálatokkal alaposabb képet tudtunk kapni az egyes területek nyelvi jellemzőiről. Így a továbbiakban is hasznosnak tűnik ezeknek az eszközöknek az alkalmazása.

³² Szlovicsák: *i. m.* (1. j.) 53.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A Tanulmány a XXIII. Eötvös Konferencián elhangzott előadásom átdolgozott változata. Szeretném megköszönni a kutatásban és e tanulmány megírásában nyújtott felbecsülhetetlen segítséget Adamik Bélának. Jelen tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával a *Császárkori latin feliratok számítógépes nyelvtörténeti adatbázisa* című K 135359 számú NKFIH-projekt keretében készült.

SUMMARY

The main properties of the late Latin grammatical gender system were described in an earlier paper, but the findings there could be more thoroughly evaluated using statistical tests. The goal of this paper is on the one hand to revisit those earlier results and test their statistical significance using chi-squared tests, and on the other hand to examine different questions about the grammatical genders in late Latin found in other papers, e.g., whether it is right to understand some errors as the hypercorrect behaviour of the speaker.

Keywords: late Latin language, dialectology, chi-squared test, grammatical gender, *neutrum*

Open Access. A cikk a Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>) feltételei szerint publikált Open Access közlemény, melynek szellemében a cikk bármilyen médiumban szabadon felhasználható, megosztható és újraközölhető, feltéve, hogy az eredeti szerző és a közlés helye, illetve a CC License linkje és az esetlegesen végrehajtott módosítások feltüntetésre kerülnek. (SID_1)

